

ДРУКОВАНІ ТА АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА ПРО ЧЕРНІГІВЩИНУ ЧАСІВ 1941 - 1943 РОКІВ

Важким іспитом для трудящих Чернігівщини, як і для всього народу України, виявилась боротьба проти гітлерівської навали. Джерелом інформації для вивчення воєнної історії Чернігівського краю є численні друковані архівні та документальні матеріали. Умовно їх можна виділити у такі групи:

- збірники документів, видані архівними установами України, Росії у співдружності з науковими інститутами історії академії наук цих країн, а також військовими істориками, членами-кореспондентами АН СРСР за весь період Великої Вітчизняної війни;

- історичні дослідження німецьких вчених і документальні свідчення воєначальників гітлерівської армії;

- збірники документів і матеріалів про партизанський рух, видані в Україні, Росії та Білорусі;

- монографії українських вчених-істориків, в основу яких покладено архівні та документальні джерела, документи окупаційних фашистських відомств, вермахту, військ СС, поліції безпеки та СД, а також ОУН-УПА, НКВС-НКДБ, партизанських штабів;

- мемуари радянських воєначальників;

- спогади партизанів України і Чернігівщини;

- збірники документів і матеріалів, видані Чернігівським обласним державним архівом;

- добірки документів про дії УПА на території Чернігівської області 1943 - 1948 рр.

До першої групи архівних та документальних джерел про Чернігівщину часів 1941 - 1943 років перш за все слід віднести збірник "Німецько-фашистський окупаційним режим на Україні", виданий у Києві 1963 р. Тут вміщено 6 документів німецької окупаційної влади про утворення концтаборів на території області, про концентрацію продуктів харчування для вивезення до Німеччини, відкриття шкіл з німецькою мовою навчання, утворення генерал-губернаторства Чернігів тощо. Значно розширюють уяву про окупаційний режим на Чернігівщині збірники документів, видані у Москві. Це - "Сборник сообщений чрезвычайной государственной комиссии о злодеяниях немецко-фашистских захватчиков", видання 1946 року. У 1987 році у Москві побачила світ книга "Преступные цели гитлеровской Германии в войне против

Советского Союза”. Тут вміщено документи про звірства над радянськими військовополоненими поблизу Ріпок і про грабіжницьку політику окупантів на Чернігівщині. Документи про наступ німецьких військ на Чернігів і Новгород-Сіверський опубліковано на сторінках книги “Совершенно секретно! Только для командования!”, виданої у Москві 1967 р.

Серед регіональних видань привертає увагу збірка документів і матеріалів “Сумская область в период Великой Отечественной войны 1941 - 1945” 1988 року видання. Документи, вміщені тут, розкривають характер оборонних боїв серпня 1941 року на лінії Новгород-Сіверський - Короп, свідчать про діяльність партизанів Чернігівщини, показують стан сіл і районів нашої області у цей тяжкий час.

Оперзведення штабу Південно-Західного фронту у районі Чернігова, Остра, Прилук, інших міст опубліковано в збірці документів і матеріалів “Літо 1941. Україна”. Книга вийшла друком у Києві 1991 року.

Другу групу документальних та архівних джерел складають дослідження німецьких військових істориків: Н. Мюллера “Вермахт и оккупация (1941 - 1944)” (М.: Воениздат, 1974), К. Типпельскирха “История второй мировой войны” (книгу перевидано 1994 р. у Санкт-Петербурзькому видавництві “Полігон” у 2-х томах), А. Філіппі “Припятская проблема: Очерк оперативного значения Припятской области для военной кампании 1941 года”, (М., 1959). У цих дослідженнях більш-менш об’єктивно показані важкі дні для Червоної Армії у червні - вересні 1941 р. під час оборонних боїв за Чернігів. Героїзм радянських воїнів стримував наступальні бої гітлерівців під Черніговом, Прилуками, Ніжином.

Цінним додатком до даних є “Военный дневник” Ф. Гальдера - начальника Генерального штабу сухопутних військ Німеччини. Щоденникові записи Ф. Гальдера серпня-вересня 1941 року свідчать про кровопролитні оборонні бої з боку Червоної Армії і наступальні з боку гітлерівських військ, що точилися в районі Чернігова. Таких записів тринадцять.

У комплексі ці видання, що належать авторам ворожої сторони, свідчать про героїзм і мужність воїнів нашої країни, котрі захищали Чернігів у серпні-вересні 1941 р. Але сили були нерівні, і 9 вересня 1941 р. місто захопили німецькі фашисти.

Третю групу складають збірники документів і матеріалів про партизанський рух на Чернігівщині, видані в Москві, Тулі, Мінську, Києві, Чернігові.

“Огненные горы” - таку назву має збірник про участь комсомолу у Великій Вітчизняній війні, виданий 1971 р. у Москві. До нього увійшов звіт про діяльність підпільних організацій, антифашистських груп, партизанських загонів Чернігівської області.

Діяльність білоруських партизанів у районі Бахмача і Чернігова засвідчують документи, опубліковані в книзі “Всенародное партизанское движение в Белоруссии в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941 - июль 1944)” (Минск, 1967. - Т. 1).

Бойова співдружність партизанів Чернігівщини і Брянщини розкрита у документах, що склали збірку “Партизаны Брянщины”, видану у Тулі 1970 р. Доповненням до цього видання може бути книга документів “Плечом к плечу”, що вийшла теж у Тулі 1972 р. Вона свідчить про взаємодію партизанів Брянської, Гомельської, Чернігівської областей у період 1941 - 1943 рр.

Основу цих видань склали документи архівів трьох областей, а також деяких центральних архівних установ Києва і Москви.

Документи і матеріали про участь партизанів Чернігівщини в боротьбі проти фашистських загарбників склали збірник за назвою “В тилу ворога”. Книжка вийшла в Чернігівському видавництві “Деснянська правда” 1994 р. Основа збірника - документи Чернігівського облдержархіву. Видання стало гідним продовженням тематичного збірника “Черниговщина в годы Великой Отечественной войны (1941 - 1945 гг.)”, що побачила світ у 1978 році.

До четвертої групи джерел даної тематики слід віднести монографії відомих в Україні вчених, докторів історичних наук, авторитетних спеціалістів у галузі вивчення історії України в період Великої Вітчизняної війни. Це насамперед В. Нем'ягий, М. Коваль, Д. Григорович, М. Загорулько, А. Юденков, І. Курас, А. Чайковський, Т. Першина та інші. Спираючись на джерела вітчизняних та німецьких архівів, вони розкрили репресивну машину, яка знищила десятки тисяч простих людей в Україні, зруйнувала її економіку, культуру, пам'ятки древньої архітектури.

Так, в монографії М. Загорулька та А. Юденкова “Крах плану “Ольдербург” (вона видана у Москві 1980 р.) мова йде про економічні плани фашистської Німеччини на тимчасово окупованій території СРСР, які так і не вдалося здійснити. Як це відбувалося, розповідається на конкретних прикладах з Чернігівської області - сіл Вертіївка Ніжинського району і Стара Басань Бобровицького району, міст Ніжин та Чернігов.

У монографіях М. Ковалю “Все - для Перемоги” (К., 1970), “Общественно-политическая деятельность трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны (К., 1977), “Історія пам'ятає!” (К., 1965) та ін. розглядаються політика фашизації окупантами життя та побуту Чернігівської області, діяльність підпільних організацій на окупованих територіях Чернігівщини, боротьба чернігівців за збереження своїх духовних цінностей.

“Фашистский геноцид на Украине 1941 - 1944” - так називається дослідження Т. Першиної, видане у Києві 1985 р. До книги увійшли вражаючі факти геноциду, здійснені фашистами в Чернігові, Ніжині, селах Піски і Нова Басань Бобровицького району, Козари Носівського району, в містечку Корюківці.

Значний інтерес для вивчення проблеми становлять мемуари радянських воєначальників. “Воспоминания и размышления” Г. К. Жукова, спогади К. С. Москаленка “На юго-западном направлении” (М., 1969; в 1984 р. книга вийшла українською мовою у Києві) і І. Х. Баграмяна “Так починалась війна” (К., 1984) розкривають трагічні події, що мали місце на Чернігівщині влітку 1941 р. У мемуарах О. М. Василевського “Дело моей жизни” (М., 1978) вміщено маловідомі документи про окупацію Чернігова та області. Колишній міністр оборони СРСР А. Гречко в книзі спогадів “Годы войны. 1941. 1943” (М., 1976) розповідає про формування 34-ї кавалерійської дивізії у липні 1941 року на території Прилуцького району та про бої у напрямку Чернігова, Бахмача, Ніжина. Досвід 65-ї армії по веденню наступальних боїв виклав її командуючий генерал армії П. Батов у книзі “Форсирование рек. 1942 - 1945 гг.” (М., 1986). Цілий розділ книги присвячений форсуванню Десни і визволенню населених пунктів Новгород-Сіверського району.

Значним документальним матеріалом є спогади партизанів України і

Чернігівщини про діяльність партизанських загонів у нашій області. Усі вони широко відомі науковій громадськості. Тому мова тут піде про книги спогадів маловідомих або забутих партизанських командирів і рядових бійців. Насамперед - це книги І. Бовкуна, Ф. Бикова, Т. Гнедаша, Б. Гуда, Н. Маєвської, Б. Поліщука, О. Садиленка, М. Салая, А. Хлякіна, М. Шукаєва.* У книгах розкриті маловідомі епізоди бойової діяльності партизанських з'єднань О. Федорова, М. Попудренка, І. Бовкуна, М. Салая, М. Шукаєва. Показано партизанський побут, розкрито секрети медичного обслуговування тощо.

Сьому групі матеріалів складають збірники документів і матеріалів, видані Чернігівським облдержархівом. Їхню тематику розкрито в назвах видань. Це - "Черниговщина - фронту" (Чернігів, 1975), "В боях за освобождение Черниговщины" (Чернигов, 1975), "Черниговщина в период Великой Отечественной войны" (Чернигов, 1975).

Восьма група джерел розкриває діяльність підрозділів УПА на Чернігівщині у 1943 - 1948 рр. Це насамперед "Літопис Української Повстанської Армії", що видається у Торонто (Канада) з 1977 року. Поки що видано 20 томів. Дії УПА на території Чернігівської області за вказаний період розкрито в документах, що склали збірник "Українська Повстанська Армія. 1942 - 1952", який упорядкував Петро Мірчук 1953 р. Книгу перевидано у Львові 1991 року. Там же 1992 р. побачила світ книга С. Мечника "У вирі воєнного лихоліття: ОУН і УПА у боротьбі з гітлерівськими окупантами". Автор вмістив у книзі німецький документ за липень 1942 р. про арешт групи бандерівців у Чернігові.

Ми окреслили головні, на наш погляд, друковані архівні та документальні джерела про Чернігівщину часів 1941 - 1943 років. Решту не менш цікавих, необхідних дослідникові видань згруповано за темами у бібліографічному покажчику "Незабутнє", складеному 1990 р. фахівцями Чернігівської ОУНБ ім. В. Г. Короленка.

---

* Бовкун І. М. Подвиг под псевдонимом: Повесть. - М.: Дет. лит., 1978. - 238 с.; Биков Ф. И. Из детства - в бой: Воспоминания. - К.: Молодь, 1987. - 168 с.; Гнедаш Т. К. Воля к жизни. - 2-е изд., перерат. - К.: Политиздат Украины, 1988. - 156 с.; Гуд Б. Е. Гремит Брянский лес: Воспоминания партизана. - 2-е изд., испр. и доп. - Х.: Прапор, 1985. - 207 с.; Масевська Н. К. Медична служба в партизанських загонах. - 2-е вид., перероб. і доп. - К.: Здоров'я, 1985. - 168 с.; Поліщук Б. Д. "Викликає 401-й": Докум. повість. - К.: Політвидав України, 1976. - 284 с.; Садиленко О. За фронтом - фронт: Партизанские были. - Южно-Сахалинск: Сахалин кн. изд-во, 1962. - 191 с.; Салай М. Г. По знакомым дорогам (Записки старого партизана). - М.: Изд-во ДОСААФ, 1981. - 208 с.; Хлякін А. П. З ім'ям Батьківщини. - К.: Політвидав України, 1982. - 190 с.; Шукаєв М. 11000 кілометрів по тьлах врага: Хроніка партизан. соєдинення. - Воронеж: Центр. - Чернозем. кн. изд-во, 1966. - 158 с.